

שיעור שלישי

כופר ושלשים של עבד

התוס' (ב ע"א, ד"ה דיני) תמהו, מדוע לא שנו במשנה דין כופר ושלשים של עבד כפי ששנינו שאר דיני קנסות?

ותירצו בשם יש מפרשים, כיון דקיי"ל 'כמיתת בעלים כך מיתת השור', ובמשנה כבר נאמר לגבי מיתת שור שהיא בכ"ג, א"כ כופר ושלשים של עבד הם בכלל דין זה, כי בכל הדברים הללו הם כדיני נפשות שהן בעשרים ושלשה והן בכלל מיתת שור.

והעיר מהר"ם, שאין זה כשיטת ר"א, כי לשיטתו יש תשלום כופר גם במקרה שהשור לא חייב מיתה, ואין הדינים תלויים זה בזה.

תוס' דוחים תירוץ זה, שהרי יש תשלומי כופר גם שלא בכוונה, ובכה"ג אין מיתת שור וא"כ צריך לשנות תשלומי כופר וכו' בפ"ע. לכן מביאים בשם ר"ת תירוץ נוסף, שכופר ושלשים של עבד הם בכלל חבלות שנשנו במשנה.

דברי התוס' בראשיתם, שאמרו שדין המתת השור גורר אחריו את תשלום הכופר שגם אותו ידונו בכ"ג, מסתייעים מהירושלמי בסוגיין (סוף ה"א), שכך נאמר שם:

רבי אבהו שאל שור הנסקל כרבי מאיר מהו שיתן הכסף בשלושה ויסקל בעשרים ושלשה. אמר ליה רבי יוסי בי רבי בון שור הנסקל כולו ממון הוא וגזירת הכתוב שייסקל.

הרקע לדברי הירושלמי הוא מחלוקת ר"מ ורבנן שהובאה לפני כן לענין דין מוציא שם רע, שדעת ר"מ שאע"פ שעדים שהוציאו שם רע והוזמו נהרגין בכ"ג, הבעל משלם קנס של מאה כסף על הוצאת שם רע בשלושה, משא"כ לרבנן כמו שהעדים נסקלין בכ"ג כך גם תשלום הקנס לאב הוא בכ"ג. ומעתה שואל רבי אבהו - מה יסבור ר"מ לגבי תשלום הכופר בשור שהרג אדם - האם גם כאן נחלק ונאמר שאע"פ שהשור נסקל בכ"ג התשלום יכול להיות בשלושה, או שכאן אין לחלק?

השיב לו רבי יוסי שבשור הנסקל ר"מ יודה, כי עצם סקילת השור היא דיני ממונות ולא נפשות, ולכן אין לחלק בתוך דין זה של ממון לומר שאת הכופר לא ידונו בכ"ג, כי אם חידשה תורה שדין שור הנסקל הוא בכ"ג כך יהיה הדין בין לענין סקילת השור בין לענין תשלום הכופר [כך מבאר הפני משה על אתר את השאלה והתשובה].

א"כ מוכח מהירושלמי ממש כדברי התוס' - שאין צורך לשנות דין כופר כי דינו כדין המתת השור ממש כי הכל דין אחד ונלמד מאותה גזה"כ.

הגמ' (ב"ק מא ע"ב) מביאה את דעת ר"א הנ"ל שיש חיוב כופר גם כאשר א"א לחייב את השור מיתה, ולמסקנת הגמ' משמע שלר"א השור מומת גם ע"פ עד אחד ובכה"ג משלם כופר ג"כ.

שאלו הראשונים, כיצד ניתן לומר כדבר הזה, הלא בשום מקום לא מצאנו שעד אחד מחייב ממון, וכיצד כאן עד אחד יחייב כופר?

הרא"ה מיישב (הובא בשטמ"ק שם), שכאן ע"א לא בא לחייב אלא שבועה, ומתוך שהוא לא יכול להישבע כי אינו יודע אם שורו הרג או לא - משלם כופר.

והרשב"א יישב ע"פ הראב"ד שאין זה בגדר דיני ממונות אלא בגדר איסור והיתר, כאדם שנאמן להעיד על חתיכה שהיא חלב כך נאמן לומר ששור זה הרג אדם.

נראה ששורש מחלוקתם הוא בביאור תשלום הכופר האם הוא תשלום ממוני או שהוא בגדר 'איסור'. מדברי הירושלמי הנ"ל ניתן לסייע לשיטת הרא"ה כי גם שם משמע שתשלום כופר הוא ממון רק שחידשה התורה בגזה"כ שזה בכ"ג, וכפי שכתב גם התוס', משא"כ הרשב"א נחלק וסבר שאין דין זה של תשלומי כפל בגדרי ממונות.

וכן ברמב"ם (נזקי ממון פ"ח הי"ג) משמע להדיא שתשלום כופר הוא כממון ממש שהוא רק ע"פ שני עדים, וכדעת הרשב"א.

ונראה שהרשב"א יצטרך לבאר שהבבלי פליג אירושלמי בהא, וס"ל דכופר הוא איסור ולא בגדר ממון כדעת הירושלמי.

הרמב"ם (סנהדרין פ"ה הי"ד) כותב שכופר משלם ע"פ עצמו, משמע שהבין שתשלום כופר הוא קנס, ולא פירש שצריך כ"ג לתשלום כופר, וגם ברמב"ם הנ"ל בנזקי ממון לא הזכיר הרמב"ם שכופר בכ"ג אע"פ שכתב שזה רק בעדים וראיה ברורה, משמע לכאור' שהבין שכופר דינו בשלושה ולא בכ"ג, כי אם היה סובר כך היה לו לפרש דעתו היכן שהוא. וא"כ קשה לכאור' לדבריו מהירושלמי שכתב כן להדיא ולכאורה לכ"ע שתשלום כופר הוא בכ"ג.

את שיטת הרמב"ם ניתן ליישב בב' אופנים:

נקדים ונחזור לדברי הירושלמי (שם) שם הובאה מח' נוספת גבי מוציא שם רע:

רבי מנא אמר, בנערה מאורסה פליגי: רבי מאיר אומר מפסדת כתובתה בשלושה ונסקלת בעשרים ושלושה, וחכמים אומרים מקום שנסקלת שם מפסדת כתובתה. אבל במוציא שם רע כל עמא מודו - מקום שהעדים נסקלין שם הבעל לוקה ונותן מאה סלע. א"ל רבי יוסי בי רבי בון: הן תנינתה פלגה, את עביד פלגיה? אלא במוציא שם רע פליגי: רבי מאיר אומר הבעל לוקה ונותן מאה סלע בשלושה והעדים נסקלין בכ"ג, ורבנן מרין מקום שהעדים נסקלין שם הבעל לוקה ונותן מאה סלע. אבל בנערה מאורסה כל עמא מודו - מקום שנסקלת שם מפסדת כתובתה.

לדעת רבי מנא, פלוגתת רבי מאיר וחכמים היא בנערה המאורסה שהוציא עליה שם רע, דהיינו לא בדין עדים שהוזמו על כך שהעידו שזינתה, כי בזה לכ"ע די בשלושה לשלם את הקנס, אלא המח' היא כשהיא מאורסה והבעל טוען פתח פתוח מצאתי ורוצה להפסידה כתובתה ולא להורגה, שבכה"ג לר"מ אם זו תביעת ממון להפסידה כתובתה - דינה בשלושה, ואילו לרבנן דין ממון שוה בנד"ד לדיני נפשות, ואם מדובר כאן על מוציא שם רע ממש שהוזמו עדי, ורוצים לחייבם מיתה וכן לחייב את הבעל קנס מאה כסף - לכ"ע בעי כ"ג גם לענין הקנס.

רבי יוסי ברבי בון חולק עליו ואומר, שהמח' היא דווקא במוציא שם רע, שלר"מ העדים יהרגו בכ"ג אבל הבעל ישלם קנס אפילו בשלושה, ולרבנן גם התשלום יהיה בכ"ג. אבל בנערה מאורסה שהבעל בא לומר פ"פ מצאתי ולהפסידה כתובתה בא, לכ"ע צריך כ"ג, כי במקום שהיא נסקלת (אם זינתה) שם מפסידה כתובתה.

ביאור מחלוקתם הוא, שלדעת רבנן מה שדנים בכ"ג גבי מוציא שם רע זה באותו דין לאותו אדם, כגון נערה המאורסה שרוצים להפסידה כתובתה ואם התברר שבאמת זינתה היא תהרג, אבל אם מדובר על הזמה של עדים ששם זה שני דינים; חיוב מיתה לעדים וחיוב ממון לבעל - בכה"ג אין קשר ביניהם והמיתה תהא בכ"ג ואילו הממון יהא אפילו בשלושה. ורבי יוסי מחדש שאפילו במקום שהממון הוא חיוב על אדם אחר לרבנן צריך כ"ג, ובמקום שהממון הוא על אותו אדם שעליו חיוב הנפשות, לכ"ע צריך כ"ג.

והנה, מכך שרבי אבהו שואל את רבי יוסי ברבי בון לדעת ר"מ מה קורה לגבי כופר - האם משלם בכ"ג כמיתת שור או לא, מוכח שהבין כפירושו של רבי יוסי את המח', שמה שר"מ אומר שדי בשלושה זה איפה שהחיוב ממון הוא לא על אותו אדם שמתחייב נפשות, ולכן רבי יוסי משיב לו שכיון שבכופר החיוב הוא על בעל השור

שזהו אותו בעלים - אין לחלק בדיניהם. וזה כמובן רק לשיטתו, שבמקום שחיוב הממון והמיתה על אותו אדם לכ"ע דינו בכ"ג, ולכן גם בכופר כיון שהתשלום על אותו אדם ששורו מתחייב מיתה בכ"ג - גם הכופר יהא בכ"ג.

אבל הרמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ג) פסק להדיא כרבי מנא ולא כרבי יוסי, כיון שכתב שגם במקרה של בעל שבא לתבוע להפסידה כתובתה בהוצאת שם רע דינו בשלושה [ואע"פ שמדובר כאן במקרה שחיוב הממון על האשה וגם חיוב המיתה עליה], א"כ ודאי שהרמב"ם לא פוסק כמסקנת רבי יוסי ברבי בון שם לענין כופר שתשלום כופר כדין מיתת השור, שהרי דין זה הוא רק לשיטת רבי יוסי, וא"כ לא קשיא מידי על הרמב"ם מהירושלמי, כי פסק כרבי מנא ולא כדעת רבי יוסי, ולכן לשיטתו גם תשלום כופר הוא בשלושה ולא בכ"ג.

האפשרות השניה בביאור דעת הרמב"ם [ואף היא ע"פ הירושלמי], ע"פ דברי הרמב"ן (ע"ה"ת, דברים יז, ו) הסובר שלגבי דיני נפשות כיון שגמר הדין בעשרים ושלושה, גם בית הדין שמקבל את העדות צריך להיות של כ"ג. לאפוקי מדעת רס"ג הסובר שגם שלושה יכולים לקבל את העדות הראשונית [וכך פירש על פי שנים עדים או שלושה עדים - שני עדים שעדותן מתקבלת בשלושה].¹

קיי"ל 'כמיתת בעלים כך מיתת השור', ומשם למדנו ששור נסקל בכ"ג. דין זה יכול להתבאר בכך שחידשה התורה שכאשר הורגים את השור גדר הריגתו כהריגת אדם, כלומר שהחשיבו את המתת השור ממש כהמתת אדם ולכן דינו חשוב וצריך כ"ג.

ואולי מעט סיוע לביאור זה מלשון הרמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ב) האומר שאין דנין דיני נפשות פחות מכ"ג בין במיתת אדם בין במיתת בהמה.

אמנם, אפשר לבאר דין זה אחרת; קבעה התורה, שכאשר רוצים לדון שור למיתה אע"פ שזה דיני ממונות, כאן צריך ב"ד של ממונות מורחב וגדול המורכב מכ"ג דיינים, אבל לא מגדר 'נפשות', אלא גדר מחודש בדיני ממונות, הזוקק פסק דין של כ"ג בדין ממון זה.

הגמרא (סנהדרין לו ע"ב) אומרת שיש עשרה הבדלים בין דיני ממונות לדיני נפשות, ומונה אותם שם כסדר. מסכמת שם הגמרא, שלכל הדברים זהים דיני שור הנסקל לדיני ממונות, למעט מנין הדיינים שיהיה כ"ג כדיני נפשות ולא ג' כממונות.

¹ ראה בביאור מחלוקתם בהרחבה בשיעור הבא - 'קבלת עדות בדיני נפשות'.

הביאור בדברי הגמרא הוא, שחוקן מענין כ"ג דיינים כל ההבדלים האחרים נובעים מכך שבנפשות מחפשים להציל את האדם, ודבר זה לא שייך בשור (ע"פ פרש"י שם).

אמנם, לדברינו אפשר לומר בביאור הנ"ל, שהסיבה שכל ההבדלים הללו לא נוהגים בשור הנסקל היא, משום שדין שור הנסקל כלל לא שייך לדיני נפשות, כי התורה קבעה רק שפסק הדין גם בשור הנסקל יקבע ע"פ כ"ג ולא ע"פ ג' ככל דין ממון.

אם זו ההבנה האמיתית בשור הנסקל, אולי כאן יודה אף הרמב"ן שאפשר לקבל עדות בג'. כי כל מה שאמר הרמב"ן שבדיני נפשות גם קבלת הדין צריכה להיות בכ"ג היא משום שמשעת קבלת הדין מתחילים לדון בנפשות, משא"כ בשור הנסקל כיון שההלכה היא שפסק הדין צריך להיות בשלושה, לא אכפת לן אם יקבל את הדין בשלושה.

על פי הדברים האלה, יתכן לומר שרק בדיני נפשות ממש אנו אומרים שאם יש לאותו אדם באותו דין גם דיני ממונות מחויבים לדונם בכ"ג, כי שם משעת קבלת הדין באמת צריך כ"ג ולא פחות. אבל לגבי שור הנסקל, כיון שבעיקרו הוא בכלל דיני ממונות גרידא אלא שיש בו חידוש שצריך לפסוק את דינו בכ"ג, לכן אין הכרח לומר שגם כאן דין השור יגרור אחריו את תשלום הכופר שיהיה בכ"ג, כי כאן גזה"כ היתה שפסק דין של שור יהיה בכ"ג, ולא שכל דינו יהיה כך כנפשות, ומהיכתי תיתי לחייב לדון כופר ג"כ בכ"ג - הלא התורה לא עסקה כלל בכופר, אלא בגמר דין של שור!

היינו, שלדעת הרמב"ם גזירת הכתוב בשור הנסקל היא לא שאע"פ שזה תשלום ממון צריך לדונו בכ"ג [דא"כ ודאי שהיה גורר אחריו גם את הכופר, כפי שחיוב מיתה של נערה המאורסה גורר אחריו את הפסד הכתובה], אלא גזה"כ היא שנגמור דינו של שור (כמיתת בעלים כך מיתת השור - גמר דין) בכ"ג, ואין סיבה ללמוד משם לכופר.

ולפי פירוש זה ברמב"ם, אפשר לפרש שזו כוונת רבי יוסי ברבי בון באמרו לענין כופר 'שור הנסקל כולו ממון הוא וגזירת הכתוב שיסקל'; לא כפי שהבינו הפני משה ושאר המפרשים שכוונתו היא שכל דיני שור הנסקל נמשכים אחרי מיתת השור שהיא בכ"ג, ולכן גם כופר בכ"ג, אלא כוונתו בדיוק להיפך - שור הנסקל כולו ממון ולכן בסתמא דינו בשלושה ותו לא, וגזה"כ היא רק שיסקל בכ"ג - שפסק הדין יהיה בכ"ג, וממילא תשלום כופר יהיה בשלושה ככל תשלום ממון רגיל, וא"ש.